

Ivan Križnar

Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941

Pomen in vlogo Osvobodilne fronte, v katero se je revolucionarno vključevalo slovensko ljudstvo, nazorno osvetljujejo tudi podatki o socialni in politični pripadnosti borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Ti podatki kažejo, iz katerih socialnih slojev in političnih skupin so izšli ljudje, ki so že tedaj zapustili dom in družino in izbrali med mnogimi oblikami narodnoosvobodilnega boja, ki so se med seboj prepletale in druga drugo omogočale, obliko, ki je zahtevala od njih največje napore in tudi žrtve, saj je bil vsak partizan odkrit sovražnik okupacijske oblasti in njenih oboroženih sil. Seveda bi bilo ob tem povsem napačno kakršnokoli podcenjevanje drugih oblik narodnoosvobodilnega boja, kajti ta je bil uspešen le, če so v njem sodelovale vedno širše množice slovenskega naroda, ki so v mejah Osvobodilne fronte iskale vedno najustreznejšo obliko odpora in boja proti okupatorjem.

Preden je bilo mogoče odgovoriti na vprašanje, katerim družbenim slojem in predvojnimi političnim organizacijam in svetovnonazorskim skupinam so pripadali borci partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, je bilo treba sestaviti sezname borcev teh enot in zbrati točne podatke o posameznih partizanih.

Partizanske čete in bataljoni so bili spočetka gibčne enote ne samo glede taktike bojevanja, ampak tudi v organizacijskem pogledu. Število partizanov v posameznih enotah se je hitro spreminjalo, ker so mnogi borci padli, bili ujeti, ali pa so se priključili drugim partizanskim enotam. Nekateri partizani so se vrnil domov in se legalizirali, drugi so se umaknili na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani. V partizanske oddelke pa so se vključevali vedno novi borci. Ta organizacijska nestalnost je rekonstrukcijo partizanskih enot iz leta 1941 še otežkočila, posebno zato, ker je bilo zaradi pomanjkanja primarnih virov po petindvajsetih letih le težko zbrati zelo številne drobne podatke.

Vstaja slovenskega naroda na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci, je potekala v izredno težkih okoliščinah in je terjala zaradi okupatorjevega nasilja skrajne napore in tudi izredno previdnost. Zato dokumenti Osvobodilne fronte, komunistične partije in vodstva partizanske vojske ne navajajo takih podatkov, ki bi jih mogel izkoristiti okupator. Dokumenti, ki so se ohranili v obliki poročil, navodil, letakov in člankov, objavljenih v Slovenskem poročevalcu, Delu in Slovenskem partizanu, govore le o splošnem položaju, organizaciji in oblikah boja, pri čemer opisujejo sicer tudi konkretne primere, vendar navajajo imena borcev le tedaj, kadar se okupatorji nad njimi niso mogli več

maščevati. Tako so objavljene v Delu tudi osmrtnice nekaterih padlih partizanov.¹

Sezname borcev so v nekaterih enotah sicer napisali, vendar se v originalu niso nikjer ohranili. Prepis takega seznama oddelka Jeseniške čete na Pokljuki iz srede septembra 1941 se je ohranil v nemškem prevodu.² Drugi nemški dokument³ govori o zaplenjenem seznamu 63 borcev Storžiškega bataljona, vendar seznam doslej še ni bil najden niti v prepisu. Tudi poročilo orožniške postaje Štore navaja, da so našli orožniki v partizanskem taborišču pri Javorniku spisek nekaterih članov Celjske čete.⁴ Dragocen vir je dnevnik političnega komisarja Kamniškega bataljona od 17. avgusta do 20. septembra 1941,⁵ v katerem najdemo več imen borcev tega bataljona.

Imena posameznih borcev partizanskih enot navajajo tudi dokumenti nemških okupatorjev. Najdemo jih predvsem v številnih ohranjenih poročilih orožniških postaj in poveljstev orožniških okrožij, pa tudi v razglasih šefov civilne uprave za Koroško in Kranjsko in za Spodnje Štajersko.⁶ Zapisniki zaslišanj ujetih partizanov so nam le nekateri dostopni, očitno pa je, da je nemška policija na ta način zbrane podatke uporabljala tudi pri sestavljanju list tiralic za pobeglimi osebami,⁷ med katerimi je bila velika večina partizanov in beguncev v Ljubljano. Liste tiralic so se skoraj v celoti ohranile. Večkrat je označeno tudi v razglasih o ustrelitvi talcev, kdo in kaj je bil ujeti partizan.

Razen teh virov, ki so nastali v obdobju, ki ga raziskujemo, so nam na razpolago še anketni in kartotečni listi oficirskega kadra partizanskih enot, ki so jih začeli pisati leta 1944 štabi vojnih področij, divizij in obeh korpusov, pa tudi glavni štab NOV in PO Slovenije.⁸ V tem gradivu prav tako najdemo podatke o nekaterih partizanih iz leta 1941. Dragocen vir so anketni listi članov KPS, ki so bili napisani jeseni 1943 ali v naslednjih treh letih.⁹ Obsežen fond dokumentov, iz katerih je mogoče ugotoviti marsikatero podatke o partizanih iz leta 1941, so prošnje in izjave prič za podelitev partizanske spomene 1941.¹⁰ Tudi organizacije Zveze združenj borcev in zavodi za socialno zavarovanje hranijo številne dokumente o borcih iz leta 1941, ki so s pričami uveljavljali svojo delovno dobo med vojno. Podatke so zbirali tudi ob proslavah obletnic partizanskih enot.

¹ Prva osmrtnica je bila objavljena avgusta 1941 v Delu št. 2. Ponatis ilegalnih izdaj Dela, letnik 1941-42, Ljubljana 1947, str. 71.

² Ukaz poveljnika varnostne policije za zasedeno ozemlje Koroške in Kranjske, izpostava v Prevaljah, orožniški postaji v Guštanju z dne 26. IX. 1941. Arhiv IZDG, F 55/I-5.

³ Dopis orožniškega okrožja v Radovljici orožniškemu vodji v Kranju z dne 26. XII. 1941. Arhiv IZDG, F 24/II-7.

⁴ Tone Ferenc, Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1-2 (dalje navajam: Ferenc, Okupatorjevi dokumenti) str. 278.

⁵ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI/1, druga izdaja (dalje: Zbornik dokumentov in podatkov), dok št. 32.

⁶ Razen v Zborniku dokumentov in podatkov in v zborniku Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji je bilo objavljenih še 78 dokumentov o NOB na Štajerskem skupno z obširnimi komentarjem Toneta Ferenca v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (dalje navajam Prispevki) 1961, št. 1-2.

⁷ To je mogoče sklepati po tem, ker so v nekaterih listah tiralic navedena samo imena (včasih samo ilegalna imena) brez običajnih generalij. Arhiv IZDG, F 55.

⁸ Anketni in kartotečni listi so v arhivu IZDG v Ljubljani.

⁹ Anketni listi za člane KPS so v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

¹⁰ Dokumenti so v arhivu CK ZKS.

Mnoge podatke najdemo še v neobjavljenih in objavljenih zapisih, člankih in razpravah o partizanskih enotah v letu 1941. Krajše orise razvoja prvih partizanskih enot je objavljaval že partizanski tisk, saj so že med vojno zbirali dokumente in zapise spominov o začetkih vstaje v prvem letu narodnoosvobodilnega boja. Sredi leta 1944 pa je nastalo Gradivo za zgodovino NOV in PO Slovenije, ki daje pregled razvoja partizanskih enot na Slovenskem od začetkov do pomladi 1942.¹¹

Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS in Muzej narodne osvoboditve, pa tudi arhivski oddelek CK ZKS in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani so zbrali nekaj sto zapisov spominov borcev in aktivistov Osvobodilne fronte o začetkih narodnoosvobodilnega boja. Mnogi zapisi spominov na boje prvih partizanskih enot so bili objavljeni v dnevni in v periodičnem tisku, pa tudi v spominih na partizanska leta in v raznih zbornikih in drugi literaturi, o čemer najdemo skoraj popolne podatke v delu dr. Franceta Škerla Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za razdobje 1945—1959 in v nadaljevanjih, ki so bila objavljena za naslednja leta v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja.¹² Ta bibliografija navaja tudi vso strokovno literaturo, ki obravnava partizanske enote v letu 1941 na Gorenjskem in Štajerskem.

Kljub na videz precej obsežnemu arhivskemu in literarnemu gradivu pa v njem najdemo le malo podatkov o socialni in politični pripadnosti borcev partizanskih enot, če pa jih že najdemo, jih moramo jemati kritično, saj so se potem, ko se je vloga delavskega razreda v slovenskem javnem življenju zelo povečala, začeli prištevati k delavcem tudi nekateri kmečki sinovi in obrtniki. Zato se je inštitut za zgodovino delavskega gibanja pred štirimi leti odločil, da bo izpolnil enotne vprašalne pole za vse, ki so bili v letu 1941 v partizanskih enotah na Slovenskem. Vprašalne pole obsegajo 40 vprašanj in odgovori nanje naj bi dali podrobne podatke o anketiranih, zbrani podatki pa naj bi rabili tudi pri rekonstrukciji terenskih odborov Osvobodilne fronte in osnovnih organizacij komunistične partije na Slovenskem v letu 1941. Razen tega je nastajal ob tem popisu še kratek oris razvoja vsake partizanske enote od njene ustanovitve do konca leta 1941, do ukinitve ali uničenja te enote.

Partizane so popisovali nekateri redni in tudi zunanji sodelavci inštituta, pri čemer so uporabljali vse že našete vire in literaturo, največ podatkov pa je bilo treba zbrati pri takratnih partizanih in pri svojcih padlih ali že umrlih partizanov iz leta 1941. Popisovalci smo hitro ugotovili, da so med večino anketiranih partizanov in njihovih svojcev, ki so nam izpovedali povsem točne podatke, tudi taki posamezniki, ki so želeli prilagoditi podatke o svoji politični dejavnosti v preteklosti sedanjim političnim nazorom. Želeli so zamolčati, da so bili člani predvojnih političnih strank, katerih vodstva se narodnoosvobodilnemu boju niso pridružila, ali so mu celo na vse načine nasprotovala; nekateri svojci padlih so navajali podatke, da je bil anketiranec že član ilegalne komunistične partije, čeprav pred vstopom v partizane še ni bil njen član, redki posamezniki pa so navajali tudi podatke, da so se pridružili partizanski enoti prej, kot se je v resnici zgodilo. Nekateri so navajali tudi napačne podatke o vzrokih, zaradi katerih so vstopili v partizanske enote ali jih zapustili.

¹¹ Gradivo, pisano s pisalnim strojem. Arhiv CK ZKS.

¹² Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1960 je bila objavljena v Prispevkih 1962, št. 1, za naslednji dve leti v Prispevkih 1963, št. 1—2, za leto 1963 pa v Prispevkih 1965, št. 1—2.

V takih primerih je bilo potrebno temeljito preverjanje podatkov pri borcih, katerih izpovedi so bile objektivnejše, le-te pa primerjati z najrazličnejšimi dokumenti. Nekaterih podatkov za posameznike kljub vsej prizadevnosti popisovalcev ni bilo mogoče najti, zato podatki še vedno niso povsem popolni; tudi sporne in nejasne podatke bom navajal v statističnih podatkih kot še neugotovljene. Vsi statistični podatki o številu borcev, njihovi socialni in politični pripadnosti in šolski izobrazbi, o njihovi politični dejavnosti, nadaljnji usodi in nemških represalijah proti družinam teh borcev so zbrani iz vprašalnih pol borcev partizanskih enot v letu 1941 na Gorenjskem in Štajerskem, ki jih hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani urejene po četah, zato ob teh še posebej ne bom navajal virov.

Omeniti moram, da smo lažje popisali partizane s podeželja, kjer se ljudje med seboj dobro poznajo, kot pa partizane, ki so pred odhodom v partizanske enote živeli v mestih. Prav zato je popis končan le za borce partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem, medtem ko še nadaljujemo s popisom partizanov iz leta 1941 na ozemlju, ki ga je zasedla fašistična Italija in na katerem je bilo največ partizanov iz Ljubljane.

Nastanek in razvoj partizanskih enot na Gorenjskem je bil v letu 1941 v marsičem podoben nastanku in razvoju na Štajerskem, zaradi različnih okoliščin pa se je tudi v marsičem razlikoval, kar je povročilo razlike v številu in družbeni ter politični pripadnosti partizanov v vsaki pokrajini. V tem razvoju je mogoče ugotoviti več obdobij, ki se med seboj ne ločijo le po organizacijskem ustroju partizanskih enot, ampak predvsem po tem, v kolikšnem številu so se v partizanske enote vključevali novi borci. Glede na to je mogoče zaslediti na Gorenjskem 5 obdobij, na Štajerskem pa 6. Ker se ta obdobja časovno ne ujemajo, bomo obravnavali razvoj partizanskih enot posebej za Gorenjsko in posebej za Štajersko.

Partizani na Gorenjskem v letu 1941

Okoliščine, v katerih so začele nastajati partizanske enote na Gorenjskem, so bile dokaj težke, saj so Nemci takoj vzpostavili močan okupacijski aparat, ki so ga podpirali policijski bataljoni in 56 orožniških postaj. Gosto prometno omrežje je okupatorjem omogočalo, da so lahko hitro premeščali svoje enote in nadzorovali zasedeno ozemlje. V takih razmerah je moglo priti do vstaje in oboroženega boja proti okupatorjem le po skrbnih pripravah.

Priprave na narodnoosvobodilni boj so se začele takoj po okupaciji, ko so številni rodoljubi, predvsem pa komunisti, organizirano zbirali orožje, ki ga je odmetavala razhajajoča se bivša jugoslovanska vojska. V prvih mesecih okupacije so pripravljale upor partijske organizacije, predvsem pa vojaški komiteji, ki sta jih ustanovila konec maja in v začetku junija v jeseniškem, kranjskem in kamniškem partijskem okrožju instruktorja CK KPS Lojze Kebe in Tomo Brejc po nalogu vojaške komisije pri CK KPS.¹³ Nove pobude za delo so dobili zastopniki vojaških komitejev na partijski konferenci 1. in 2.

¹³ Ivan Bertonec-Johan, Ob 20. obletnici vstaje na Gorenjskem. Gorenjska v borbi za svobodo, št. 5 (dalje navajam: Bertonec, Ob 20. obletnici vstaje), str. 10 in Zbornik dokumentov in podatkov, str. 71, op. 2. Ivan Bertonec uporablja v Gradivu za zgodovino NOV in PO Slovenije naziv operativni komite, v kasnejših člankih pa vojno-revolucionarni komite.

junija v Ljubljani, kjer jim je bilo obrazloženo, kako naj pripravljajo obo-
roženo vstajo.¹⁴

Organizatorji vstaje so vedeli, da bo partizanski boj uspešen le, če bodo partizanske enote imele smotno ustvarjeno in vodeno zaledje. Zagotoviti ga je mogla samo dovolj gosta mreža odborov Osvobodilne fronte, edine enotne in množične organizacije slovenskega naroda, ki je pozvala k uporju vse Slovence ne glede na njihovo predvojno politično pripadnost. Zato so začeli najprej ustanavljati odbore Osvobodilne fronte in šele nato partizanske enote.

V širokih družbenih slojih je vedno bolj raslo protinemško razpoloženje, saj so Nemci že v maju začeli zapirati ne samo komuniste, ampak tudi druge politične nasprotnike, predvsem pa slovenske izobražence, in niso skrivali, da nameravajo Gorenjsko ponemčiti in jo priključiti Nemčiji. Zaradi tega je odpor proti okupatorjem nenehno naraščal in dobival vse ostrejše oblike.

Že pred 22. junijem je bilo na Gorenjskem 19 ilegalcev. Med temi je bilo 13 delavcev, 2 obrtniška pomočnika, 2 obrtnika, 1 vajenec in 1 gospodinja, ki se je umaknila v ilegalo skupaj z možem. 13 je bilo članov KPS, 1 član SKOJ, 1 sokol, 1 socialist (po izjavi njegove žene narodni socialist) in 3 simpatizerji KPS, ki so aktivno sodelovali s komunisti.

Že iz tega je mogoče spoznati, da je prišla okupacijska oblast kljub svoji socialni demagogiji najprej v najhujši spor z delavci in seveda tudi s komunisti.

Po napadu na Sovjetsko zvezo so nameravali Nemci zapreti vse komuniste. Vodstvo komunistične partije pa je pravočasno opozorilo svoje člane, da jim grozi aretacija, zato mnogi niso več prenočevali doma in so bili hitro skrivaj obveščeni, če jih je prišla policija iskat na dom ali na delovno mesto. Zaupanje v moč Rdeče armade in prepričanje, da bo ta nemški vojski kos, je bilo med komunisti popolno, zato se je aretaciji izognil, kdor se je mogel.

V juniju so začeli Nemci pošiljati izobražence in politične nasprotnike, ki jih niso obtoževali komunistične dejavnosti, v zbirno taborišče v Šentvid, v prvi polovici julija pa so aretirali tudi njihove družine¹⁵ in nato preselili 2250 ljudi v Srbijo in 180 na Hrvaško.¹⁶

Preselitvi se je marsikdo izognil z begom v Ljubljano, nekateri pa so se umaknili v gozdove in se pridružili drugim ilegalcem. Nevarnost, ki je grozila vsem, je v uporju proti skupnemu sovražniku še tesneje združila ljudi, posebno pa tiste, ki so že pred vojno sodelovali v delavskih akcijah proti kapitalističnemu izkoriščanju in nedemokratični družbeno-politični ureditvi.

Med 22. junijem in 26. julijem se je pridružilo prvim ilegalcem še 138 novih, od katerih je bilo 83 delavcev, 24 obrtniških pomočnikov, 8 obrtnikov, 1 kmet, 5 nameščencev, 2 vajenca, 1 dijak, 1 študent in 13 ljudi drugih poklicev (gospodinja, tehniki in svobodni poklici). Med njimi je bilo 64 članov KPS, 2 kandidata za člana KPS, 12 članov SKOJ, 10 sokolov, 2 sta bila pred vojno člana Jugoslovanske nacionalne stranke, 4 krščanski socialisti, 2 socialista, 42 pa jih pred vojno politično ni bilo organiziranih, pač pa je bilo med njimi 9 članov delavskih društev in sindikatov in 19 simpatizerjev in sodelavcev KPS.

¹⁴ Bertoneelj, Ob 20. obletnici vstaje, str. 10.

¹⁵ Glej navodilo poveljništva orožniškega okrožja Kranj orožniški postaji na Jezerskem z dne 28. junija 1941 v zvezi s preseljevanjem Slovencev. Arhiv IZDG, F 11/I.

¹⁶ France Škerl, Nacistična deportacija Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, letnik VI-VII, str. 787.

V krajih, kamor ni segla nemška okupacijska oblast, so začele nastajati prve partizanske skupine. V mestih te skupine niso mogle nastati, ker bi bile tam zaradi močnih sovražnih posadk preveč izpostavljene premoči okupatorjev kljub temu, da so bili tam ustanovljeni odbori Osvobodilne fronte prej kot na podeželju. Vojaški komiteji, partijske organizacije in ilegalci sami so pridobivali tudi po vaseh nove somišljenike in sodelavce ter jih povezovali v terenske organizacije, ker bi sicer partizanske skupine na novem območju brez njihove podpore ne mogle obstajati in ne delovati.

Ko je prišel 17. julija na Gorenjsko član CK KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stanko Žagar¹⁷ z nalogo, da neposredno pripravi vstajo, je našel že 11 skupin ilegalcev.¹⁸ Na Jelovici so se zbrali sokoli v dveh skupinah še ločeno od komunistov, na Mirci nad Jesenicami pa so bili v posebni skupini 4 krščanski socialisti in 1 komunist,¹⁹ ki so že pred vojno sodelovali. Takšna ločitev posameznih skupin po svetovnonazorski plati kaže, da terenske organizacije Osvobodilne fronte tedaj na Gorenjskem še niso povsod zaživele kot enotno narodnoosvobodilno gibanje.

Na sestankih jeseniškega in kranjskega partijskega okrožnega komiteja 17. in 20. julija so sklenili, da je treba skupine ilegalcev seznaniti s partizanskim zakonom, ki ga je pripravilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, jih oborožiti in združiti v partizanske čete, ki naj takoj prično z diverzantskimi akcijami in napadi na manjše sovražne enote. Neoboroženi ali slabo oboroženi pripadniki naroda, ki ga je sovražnik podjarmil in začel nad njim — v nasprotju z mednarodnim pravom — izvajati genocid, so se namreč mogli uspešno bojevati proti številčno in tehnično močnejšemu okupatorju le s hitrimi in iznenadnimi napadi na objekte, ki se jih je polastil sovražnik, in na manjše okupatorjeve oddelke, pri čemer je bila potrebna partizanom velika iznajdljivost in izkoriščanje vseh razpoložljivih sredstev. Edino takšna taktika je zagotavljala uspeh partizanskega boja v takratnih okoliščinah in edino na ta način so se partizanske enote mogle oboroževati in hkrati sovražnika nenehno utrujati. Organizatorji vstaje so tudi sklenili, naj vojaški komiteji izdelajo načrte za diverzantske akcije, ki naj jih izvedejo borbene skupine, sestavljene iz privržencev Osvobodilne fronte, po akcijah pa naj se te priključijo partizanskim četam ali naj vojaški komiteji iz njih ustanovijo nove čete, ki naj se v vsakem partijskem okrožju združijo v bataljon. Da bi postali tudi terenski odbori Osvobodilne fronte aktivnejši, so sklenili, da se morajo partizanske enote prehranjevati samo s pomočjo terenskih organizacij.²⁰

V dneh od 26. julija do 5. avgusta 1941 je prišlo na Gorenjskem do oborožene vstaje, saj so borbene skupine in partizanske čete izvedle vrsto diverzantskih akcij in je v tem času odšlo v partizane 199 novih borcev. V partizane so v tem času vstopili 104 delavci, 61 obrtniških pomočnikov, 7 obrtnikov, 4 kmetje, 4 nameščenci, 2 vajenca, 5 dijakov in 2 študenta, 9 jih je opravljalo druge poklice, za 1 novega borca pa ni bilo mogoče ugotoviti poklica. Odstotek novih borcev, ki niso bili komunisti, je precej porasel, kar

¹⁷ Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki je bilo ustanovljeno 22. junija na seji CK KPS v Ljubljani, je sklenilo 16. julija preiti iz priprav v oboroženo vstajo. — Zbornik dokumentov in podatkov, op. na str. 43.

¹⁸ Podatki so zbrani iz vprašalnih pol borcev partizanskih enot na Gorenjskem. Vprašalne pole so v IZDG v Ljubljani.

¹⁹ Isto.

²⁰ Glej opombo 14.

dokazujejo tile podatki: v partizane je prišlo 59 članov KPS, 7 kandidatov za člane KPS, 23 članov SKOJ, 18 sokolov, 3 krščanski socialisti, 7 socialistov, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske radikalne zajednice, 79 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih (med temi je bilo 42 simpatizerjev in sodelavcev KP in 10 članov delavskih društev in sindikatov), za 2 nova borca pa politična pripadnost ni znana. V tem času so bile ustanovljene Tržiška četa,²¹ I. kranjska četa,²² Cankarjeva četa,²³ četa Ilije Gregoriča,²⁴ Rašiška četa,²⁵ Kamniška četa²⁶ in II. kranjska četa.²⁷ Z združitvijo Tržiške in II. kranjske čete je nastal 4. avgusta Storžiški bataljon,²⁸ z združitvijo Cankarjeve čete in čete Ilije Gregoriča pa 5. avgusta Cankarjev bataljon.²⁹ Oba bataljona naj bi napadla nemško posadko v Begunjah in osvobodila iz tamkajšnjih zaporov ujete partizane in zaprte aktiviste Osvobodilne fronte. Ker so Nemci pravočasno zvedeli, kaj partizani nameravajo, so napad preprečili³⁰ in s tem je bila razen v kamniškem okrožju zaključena prva razvojna stopnja vstaje na Gorenjskem. Čeprav se je boj nadaljeval z nezmanjšano silo in se je še stopnjeval, je Nemcem le uspelo do decembra preprečiti nadaljnji množični odhod Gorenjcev v partizane.

Nemci so namreč na vstajo hitro reagirali. Uvedli so izredne policijske ukrepe,³¹ s katerimi naj bi predvsem preprečili odhod ljudi v partizane in pomoč, ki so je bile deležne partizanske enote med prebivalstvom. Okrepili so svoje oborožene enote na Gorenjskem s policijskimi in vojaškimi enotami, ki so jih pripeljali s Štajerskega in iz Koroške in celo iz Nemčije. Nemški policijski bataljoni in vojaške enote so zasledovale partizanske enote v kamniškem okrožju³² in se spopadle s Cankarjevo četo na Mežaklji,³³ razbili pa so tudi skupino borcev Storžiškega bataljona.³⁴ Že do 5. avgusta so izgubile gorenjske partizanske enote 36 borcev in bork.

V avgustu in septembru so se partizanske enote na Gorenjskem odločno upirale nemškemu pritisku in poskušale ostati na svojem operativnem področju. Izvedle so vrsto napadov na objekte, ki so bili za Nemce zelo pomembni in s tem povzročile pri okupatorju negotovost in zaskrbljenost. Kaznovale so izdajalce in s svojimi akcijami mnogo pripomogle, da se večine prebivalstva kljub silovitim nemškim represalijam ni polastilo malodušje. To priznavajo tudi Nemci sami, kar je razvidno iz poročila 171. rezervnega policijskega bataljona z dne 17. septembra, ki pravi: »Ukrepi proti terorističnim dejanjem — jemanje talcev, javno streljanje komunistov — doslej še niso dosegli pričakovanega uspeha. Večji del prebivalstva simpatizira s teroristi in jih pod-

²¹ Prav tam, str. 11.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 51, op. 3.

²⁶ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 34.

²⁷ Bertoncelej, Ob 20. obletnici vstaje, str. 11.

²⁸ Prav tam, str. 12.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ 1. avgusta 1941 so Nemci obsodili na smrt 4 zapornike v Begunjah in sodbo takoj izvršili. — Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 118.

³² Kamniški zbornik, letnik VII, str. 34.

³³ Glej opombo 27.

³⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 61.

pira zlasti z živili itd. V delovanju tolpa vidi hkrati osvobodilno borbo nacionalnega slovenstva...³⁵

Partizanom v kamniškem okrožju so se pridružili še nekateri novi borci in ustanovljena je bila še Radomeljsko-moravska partizanska četa.³⁶ Po združitvi partizanskih enot, ki so nastale v kamniškem okrožju in na Rašici, je bil ustanovljen 17. avgusta Kamniški bataljon, ki so ga sestavljale Rašiška, Kamniška, Radomeljska in Mengeško-moravska četa.³⁷ Vsaka od teh čet je štela okrog 20 borcev, ker je štab bataljona menil, da so tolikšne čete najprimernejše in dovolj gibčne na razmeroma majhnem in s komunikacijami gosto prepreženem ozemlju.³⁸

Vendar so Nemci prizadejali partizanskim enotam že v poletnih mesecih težke udarce, v oktobru in novembru pa so morale zaradi zgodnje zime nekatere partizanske enote zapustiti svoje operativno območje.

Nemcem je uspelo 6. avgusta razbiti jedro Storžiškega bataljona.³⁹ Borci, ki so napad preživeli in niso bili ujeti, so se po nekaj dneh zbrali in ustanovili Tržiško-kranjsko četo, mnogi pa so se umaknili čez nemško-italijansko okupacijsko mejo.⁴⁰ Nemci so 8. avgusta izsledili na Jelovici Cankarjev bataljon in ga napadli, nato se je del borcev vrnil domov, nekateri pa so odšli na ozemlje, ki so ga okupirali Italijani. Večina borcev pa je ostala v bataljonu, ki se je začasno razdelil v Jeseniško in Jelovško četo. Jelovška četa je taborila na Jelovici,⁴¹ Jeseniška četa pa se je vrnila na Pokljuko in se tam razdelila na manjše partizanske skupine, od katerih so nekatere s pritokom novih borcev prerasle v vode.⁴² Tudi Tržiško-kranjska četa je mogla ostati na ozemlju med Kranjem in Tržičem le razdeljena na manjše skupine.⁴³

Konec avgusta in v septembru so Nemci posebno skrbno zasledovali čete Kamniškega bataljona. Najprej so razbili 24. avgusta Kamniško četo pri Tunjicah.⁴⁴ Rašiško četo so Nemci napadli 27. septembra na Rašici in nato nekaj njenih borcev ujeli,⁴⁵ drugi pa so se umaknili na italijansko okupacijsko ozemlje, kamor se je začasno umaknila tudi Radomeljska četa.⁴⁶ Tudi Mengeško-moravska četa, I. kranjska četa in Tržiško-kranjska četa so konec oktobra odšle mimo Kranja čez Poljansko dolino na italijansko okupacijsko ozemlje.⁴⁷ Ko se je Radomeljska četa vrnila v kamniško okrožje, je dobila nalog, da se pridruži I. štajerskemu bataljonu, vendar so jo Nemci 28. oktobra na Golčaju razbili.⁴⁸

Tako sta ostali ob nastopu zgodnje zime na Gorenjskem le še Jeseniška in Jelovška četa, ki sta se 25. oktobra ponovno združili v Cankarjev bataljon ki si je uredil zimsko taborišče sredi Gorenjske na Mohorju. Jeseniška četa

³⁵ Prav tam, dok. št. 160.

³⁶ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 34.

³⁷ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 72.

³⁸ Rezka Traven, Rašiška četa, rokopis.

³⁹ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 61.

⁴⁰ Bertoncely, Ob 20. obletnici vstaje, str. 14 in izjava Franca Fistra iz Naklega.

⁴¹ Gradivo za zgodovino NOV in PO Slovenije, str. 2. Arhiv CK ZKS.

⁴² Po izjavi Ivana Vovka z Jesenic.

⁴³ Izjava Franca Fistra iz Naklega.

⁴⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 396.

⁴⁵ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 44 in 45.

⁴⁶ Prav tam, str. 52—54.

⁴⁷ Prav tam, str. 50 in izjava Franca Fistra iz Naklega.

⁴⁸ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 56—58.

je pustila nekaj borcev v okolici Jesenic in Gorij,⁴⁹ v Bohinju pa je bila že od začetka julija manjša skupina partizanov.⁵⁰

Med 5. avgustom in 30. novembrom se je število gorenjskih partizanov zmanjšalo za 139. V tem obdobju se je pridružilo partizanskim enotam 79 novih borcev, od tega 30 delavcev, 35 obrtniških pomočnikov, 2 obrtnika, 2 kmeta, 1 nameščenec, 3 vajenci, 2 dijaka, 2 študenta in 2 drugih poklicev. Med temi je bilo 15 članov KPS, 5 kandidatov za člane KPS, 9 članov SKOJ, 8 sokolov, 2 krščanska socialista, 2 socialista, 35 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih (od tega je bilo 20 simpatizerjev in sodelavcev KPS in 4 člani delavskih društev in sindikatov), o politični pripadnosti 3 pa ni podatkov. V tem obdobju so partizanske enote na Gorenjskem izgubile 218 borcev. To ravno kaže, s kakšnimi težavami so se morale boriti slabo oborožene in vojaško še ne dovolj izurjene partizanske enote na Gorenjskem. Njihov položaj je postal še težji z nastopom zgodnje in hude zime.

Ko je že vse kazalo, da je zašlo partizanstvo na Gorenjskem zaradi premoči Nemcev in nastopajoče zime v krizo, je decembra vzplamtela na Gorenjskem druga, še močnejša ljudska vstaja kot ob koncu julija in v začetku avgusta. Vzrokov, zaradi katerih so se mnogi Gorenjci na pragu zime uprli Nemcem in se pridružili partizanom, je več in še niso povsem raziskani. Organizacije Osvobodilne fronte so se konec leta 1941 tudi na Gorenjskem močno okrepile in razširile tako v mestih kot tudi med prebivalstvom po vaseh, ki jih Nemci niso mogli dovolj nadzorovati, pač pa so jih pogosto obiskovali partizani. Ljudje v teh krajih niso le simpatizirali s partizani, ampak so jih vse bolj množično podpirali, ker so spoznali, da jih edino poraz Nemcev, h kateremu morajo tudi sami čimveč prispevati, more rešiti pred nameravano izselitvijo in pred drugim nasiljem okupatorjev. Hkrati pa so spoznali, da je partizanska vojska edina resnično ljudska vojska, ki je v celoti zrasla iz njihovih vrst in ki v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda uresničuje njihove težnje po demokratični družbeni ureditvi. Na ljudi je močno vplivala literatura Osvobodilne fronte, ki so jo ilegalno prenašali iz Ljubljane in razmnoževali v gorenjskih tehnikah.

Organizatorji narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem so takrat že vedeli za Titovo povelje, da morajo partizani zaščititi prebivalstvo pred preseljevanjem in da si je tudi glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet prizadevalo pridobiti osvobojeno ozemlje prav na Gorenjskem, kjer je bilo partizanstvo najmočnejše. Na borce Cankarjevega bataljona, ki ni bil več trdno vezan na svoje operativno področje, je vplival tudi članek v Slovenskem partizanu,⁵¹ da je mogoče partizanskim enotam prezimovati tudi v vaseh, če postanejo dovolj borbene in jim uspe preprečiti, da bi našli okupatorji med slovenskim prebivalstvom sodelavce.

Načrt za vstajo so pripravili politični aktivisti Osvobodilne fronte skupno s štabom Cankarjevega bataljona 5. decembra na sestanku pri Kocjanovih v Bukovšiči.⁵² Treba je poudariti, da do vstaje nikjer ni prišlo stihijsko, da pa so partizani zaradi uspelega delovanja terenskih organizacij Osvobodilne fronte našli ob pozivu na vstajo med ljudmi celo večji odziv, kot so ga pri-

⁴⁹ Vprašalna pola za Jeseniško četo, ki jo je izpolnil Ivan Vovk z Jesenic. V IZDG v Ljubljani.

⁵⁰ Vprašalne pole borcev bohinske partizanske skupine. V IZDG v Ljubljani.

⁵¹ Slovenski partizan, oktobra 1941. Arhiv IZDG.

⁵² Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 78 in opombe.

čakovali. Na razvoj decembrske vstaje na Gorenjskem so močno vplivali tudi nemški neuspehi na vzhodni fronti in uspehi Cankarjevega bataljona, zlasti pa uničenje nemške patrulje v Rovtjih pod Mladim vrhom, ki je štela 52 mož,⁵³ vdor partizanov v Poljane, osvoboditev nekaterih jetnikov iz škofjeloških zaporov in uspešna obramba vasi Hotavelj pri Poljanah, iz katere so hoteli Nemci prebivalstvo izseliti.⁵⁴

Vstaja se je začela 6. decembra, ko so se začeli zbirati prvi uporniki v Vinharjih nad Poljansko dolino.⁵⁵ V naslednjih dneh je prišlo v Cankarjev bataljon 18 novih borcev iz Kranja in okolice. Iz Šenčurja je odšlo 10. decembra 10 ljudi v gozdove na Štefanji gori in so tam ustanovili Kokrško četo.⁵⁶ Ko je prišel sredi decembra Cankarjev bataljon v Poljansko dolino in se tam združil z borci nekdanjega Kamniškega in Storžiškega bataljona, ki so se po napadu na preserski most, okrepljeni z nekaterimi borci iz Ljubljane, vrnili na Gorenjsko,⁵⁷ so se ljudje množično odzvali pozivu partizanskih patrulj in terenskih organizacij. Iz 41 vasi in zaselkov v Poljanski dolini je odšlo v partizane 245 ljudi,⁵⁸ iz Škofje Loke 9, iz 11 drugih vasi v okolici 44 ljudi, 4 novi borci pa so prišli iz drugih krajev Gorenjske.⁵⁹ Skoraj vsi ti novi borci so se pridružili Cankarjevemu bataljonu, ki je postal največja partizanska enota na Slovenskem v letu 1941.

Decembrska vstaja pa ni zajela le Poljanske in Selške doline ter okolice Kranja, temveč se je razširila tudi v Bohinjsko dolino, v gorjanske vasi in na Jesenice, pa tudi v Dovje, Mojstrano in Belco v zgornji savski dolini. V teh krajih so pripravile vstajo terenske organizacije Osvobodilne fronte,⁶⁰ sprožila pa jo je skupina partizanov, ki jo je v začetku decembra tja poslal štab Cankarjevega bataljona, ob pomoči bohinjske partizanske skupine in borcev Jeseniške čete, ki so ostali na jeseniškem območju kot politični aktivisti.⁶¹

Iz 15 bohinjskih in gorjanskih vasi se je odzvalo pozivu na vstajo 156 ljudi. Uporniki so se zbrali v Gorjušah in ustanovili Prešernov bataljon, ki se je hotel 16. decembra zjutraj polastiti vlaka v Nomnju in nato osvoboditi Bohinjsko dolino. Napad pa ni uspel, zato se je bataljon umaknil na Pokljuko.⁶²

Terenske organizacije na Jesenicah so poslale 15. decembra v partizane 64 ljudi, vendar je nemška patrulja dvanajstim preprečila prihod na zborna mesto. Iz 52 novih borcev je bila ustanovljena nova Jeseniška četa.⁶³ Uporniki na Dovjem, v Mojstrani in na Belci so razorožili posadko orožniške postaje na Dovjem, napadli graničarsko karavlo v Mojstrani in onеспosobili za promet

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Milan Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje. Loški razgledi 1961, str. 27.

⁵⁶ Franc Štefe, Prvo leto partizanskega gibanja na kranjskem območju. 900 let Kranja, str. 370.

⁵⁷ Glej opombo 56.

⁵⁸ Prav tam, str. 26.

⁵⁹ Podatki so zbrani iz vprašalnih pol borcev, ki so se decembra pridružili Cankarjevemu bataljonu. Vprašalne pole so v IZDG v Ljubljani.

⁶⁰ Po izjavi Ivana Vovka in Franca Konoblja z Jesenic.

⁶¹ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. 79, op. 3.

⁶² Franc Dijak, Decembrska vstaja v blejsko-bohinjskem kotu. Gorenjska v borbi za svobodo, št. 5, str. 34–36.

⁶³ Vprašalna pola za Jeseniško četo pod Stolom, ki jo je izpolnil Ivan Vovk z Jesenic. V IZDG v Ljubljani.

cesto in železnico, nato pa ustanovili Triglavsko četo in partizansko skupino na Mežaklji.⁶⁴ V obeh skupinah je bilo 124 novih borcev.

Tudi nemška poročila priznavajo, da je nastalo decembra na Gorenjskem dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje,⁶⁵ ki jih je prisililo, da so umaknili manjše orožniške posadke iz ogroženih krajev.⁶⁶ Nemcem je vstajo uspelo zavreti šele z novimi oboroženimi silami.

Skupno se je decembra priključilo partizanskim enotam na Gorenjskem 665 novih borcev. Čeprav je bilo med temi še vedno 356 delavcev, pa je že z decembrsko vstajo uspelo pritegniti v partizanske vrste tudi 175 kmetov. Medtem ko so prihajali do avgusta v partizane predvsem komunisti, jih je bilo med decembrskimi uporniki skupno s kandidati in člani SKOJ le 49, pač pa se je pridružilo decembra partizanom tudi 57 sokolov, 51 predvojnih članov Jugoslovanske nacionalne stranke, 16 krščanskih socialistov, 11 socialistov raznih drugih političnih in svetovnonazorskih smeri, 63 predvojnih članov Jugoslovanske radikalne zajednice, 402 pred vojno nista bila politično organizirana (med temi je bilo 15 simpatizerjev in sodelavcev KPS in 37 članov delavskih društev in sindikatov), za 16 novih borcev pa nam ni uspelo ugotoviti predvojne politične pripadnosti. Ti podatki kažejo, da so organizatorji decembrske vstaje dosegli širino, ki je bila za narodnoosvobodilni boj edino pravilna in nujno potrebna.

Nemcem se je sicer s hitrimi napadi na partizanske enote, pa tudi z grožnjami svojcem partizanov in z obljubami, da se upornikom ne bo ničesar zgodilo, če se takoj vrnejo na svoje domove, posrečilo zvbati domov 403 upornike, ki so spoznali, da vstaja le ni tako splošna, kot so pričakovali in da tudi vojne ne bo še kmalu konec. Po odhodu Cankarjevega bataljona iz Poljanske doline 27. decembra se je vrnilo domov 156 novih borcev. Prešernov bataljon se je moral po 10 dneh reorganizirati v četo,⁶⁷ Triglavska četa in partizanska skupina na Mežaklji sta se po nekaj dneh razšli⁶⁸ in tudi iz Jeseniške čete pod Stolom se je večina novih borcev vrnila domov.⁶⁹

Kljub temu pa pomen decembrske vstaje na Gorenjskem ni majhen. Okrepila je med Slovenci narodno zavest in prispevala k enotnosti vseh slojev in predvojnih političnih skupin na Gorenjskem v narodnoosvobodilnem boju.

Popis borcev partizanskih enot je pokazal, da je bilo na Gorenjskem v letu 1941 najmanj 1100 partizanov. Vsaj toliko nam jih je uspelo popisati in zagotovo vemo, da so vstopili že do konca leta 1941 v partizane, ni pa gotovo, če še koga kljub skrbnim poizvedbam nismo izpustili. Od teh je bilo 1060 moških in 40 žensk. 366 od teh je bilo poročenih. 9 jih je bilo starih nad 50 let, 86 jih je bilo rojenih v letih od 1892 do 1901, 649 v letih od 1902 do 1916, 211 v letih od 1917 do 1921, 137 jih še ni dopolnilo 20 let, za 8 partizanov pa nismo našli rojstnih podatkov.

⁶⁴ Dovje in Mojstrana v letih 1941—1945, str. 14—22.

⁶⁵ Opozorila poveljnika angažiranih sil za Gorenjsko z dne 22. decembra 1941 v zvezi z vstajo na Gorenjskem in vdorom v jetnišnico v Škofji Loki. Arhiv IZDG, F 17/II.

⁶⁶ Ukaz poveljnika orožniškega okrožja Radovljica z dne 17. decembra 1941 podrejenim orožniškim postajam. Arhiv IZDG, F 25/I.

⁶⁷ Vprašalna pola za Prešernovo četo, ki jo je izpolnil Janez Žvan iz Gorij. V IZDG v Ljubljani.

⁶⁸ Dovje in Mojstrana v letih 1941—1945, str. 19—20.

⁶⁹ Izjava Ivana Vovka z Jesenic.

455 gorenjskih prvoborcev je izšlo iz delavskih družin, 200 iz obrtniških, 403 iz kmečkih, 18 iz nameščenskih, 11 iz drugih, socialno poreklo 13 partizanov pa ni znano.

586 partizanov je bilo delavcev, 185 obrtniških in trgovskih pomočnikov, 52 obrtnikov, 182 kmetov, 17 nameščencev, 18 vajencev, 10 dijakov, 7 študentov, 40 ljudi drugih poklicev, za 3 pa nismo mogli najti podatkov. Če še poudarimo, da je samo iz železarne na Jesenicah in na Javorniku odšlo do konca leta 1941 v partizane 231 delavcev, potem je šele mogoče prav spoznati delež gorenjskega delavstva v partizanskih vrstah. Ne preseneča tudi množična udeležba obrtniških in trgovskih pomočnikov, katerih družbeni položaj je bil podoben položaju delavcev, včasih pa celo še slabši, saj so tudi mnogi obrtniki gospodarsko propadali. Kmetje, ki so posebno v gorskih vaseh partizanom pomagali že od vsega začetka, so začeli bolj množično odhajati v partizanske enote šele med decembrsko vstajo.

Že iz družbene pripadnosti borcev je mogoče sklepati tudi o njihovi šolski izobrazbi. 811 borcev je imelo le osnovnošolsko izobrazbo in še ti ne vsi popolno, 2 pa sploh nista obiskovala nobenih šol. 244 jih je končalo obrtno ali industrijsko šolo, 25 srednjo šolo in 9 visoko šolo, za preostalih 9 pa šolske izobrazbe nismo mogli ugotoviti.

Zanimiva je tudi politična pripadnost gorenjskih prvoborcev. 176 jih je bilo članov Komunistične partije Slovenije, 19 je bilo kandidatov za člane KPS, 64 je bilo članov SKOJ, 94 sokolov, 53 jih je bilo pred vojno članov Jugoslovanske nacionalne stranke, 25 krščanskih socialistov, 23 socialistov drugih političnih in svetovnonazorskih smeri, 64 jih je bilo pred vojno članov Jugoslovanske radikalne zajednice, 561 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih, čeprav jih je od teh 99 simpatiziralo in sodelovalo s komunisti, 60 pa jih je pred vojno delovalo v delavskih društvih in sindikatih, za 21 partizanov pa nam ni uspelo ugotoviti predvojne politične pripadnosti. Če upoštevamo, da je vstopilo v partizane v prvih obdobjih največ komunistov, potem bo točna trditev, da se je okrog komunistov, ki so sestavljali jedro partizanskih enot, zbralo tudi precejšnje število sokolov, manj pa krščanskih socialistov in socialistov drugih političnih in svetovnonazorskih smeri. Po drugi plati pa je mogoče spoznati, da so člani meščanskih strank, katerih vodstva se niso pridružila Osvobodilni fronti, ta vodstva zapuščali in se proti njihovi volji že v letu 1941 vključevali v partizanske vrste. Zanimivo je tudi, da je partizanskim enotam že tedaj uspelo pritegniti v svoje vrste polovico ljudi, ki pred vojno niso bili politično organizirani in so s svojo udeležbo v partizanskem boju prvič stopili na politično torišče.

Med gorenjskimi partizani je bilo 5 ljudi, ki so sodelovali v oktobrski revoluciji, 4 pa v španski državljanski vojni. 21 se jih je po prvi svetovni vojni borilo za slovensko Koroško, 40 pa je bilo Primorcev, ki so pribežali med obema vojnama pred fašističnim nasiljem na Gorenjsko. 94 je bilo takih, ki so bili že pred vojno zaprti zaradi revolucionarnega delovanja. 85 jih je bilo prostovoljcev pri obrambi Jugoslavije aprila 1941.

Iz popisa borcev partizanskih enot leta 1941 je mogoče ugotoviti, da je 619 borcev pred odhodom v partizane sodelovalo v terenskih organizacijah Osvobodilne fronte in pomagalo partizanom. 69 so jih Nemci zaradi tega sodelovanja imeli v zaporu, preden so vstopili v partizane. 20 ljudi se je priključilo partizanom, potem ko so zbežali iz zapora ali med prevozom v zapor. Kar 229 jih je odšlo v partizane, ker so jih nameravali Nemci aretirati, 156 se jih je

pridružilo partizanom po nalogu organizacij, ki so vodile narodnoosvobodilni boj, 56 se jih je priključilo partizanom, ne da bi jim grozila aretacija in brez naloga organizacije. Več kot polovica, ali bolj točno 632 borcev, se je pridružilo partizanom na poziv organizatorjev julijske in decembrske vstaje. Za 6 borcev neposredni vzrok za odhod v partizane ni znan, enega pa so poslali v partizansko enoto Nemci kot svojega sodelavca.

V partizanskih enotah na Gorenjskem je ostalo do konca leta 1941 308 partizanov. V bojih na Gorenjskem je padlo v letu 1941 48 partizanov, 61 pa so jih Nemci ujeli. 501 borec se je po vstopu v partizane vrnil domov, kar se je dogajalo posebno po julijski in decembrski vstaji v krajih, kjer majhne skupine partizanov niso mogle hitro organizirati v vojaške enote novih borcev. 142 borcev, ki so zapustili partizanske vrste, pa se ni upalo vrniti domov, ker so Nemci že zvedeli za njihov odhod v partizane, zato so odšli na italijansko okupacijsko ozemlje. Sem so vštete tudi partizanke in bolniki, ki so jih vodstva partizanskih enot poslala na zdravljenje v Ljubljano. 32 gorenjskih partizanov se je v letu 1941 pridružilo drugim partizanskim enotam na Slovenskem, 5 jih je postalo izdajalcev, usoda 3 pa ni znana. Od borcev, ki so zapustili partizanske enote v letu 1941, se jih je 366 v naslednjih letih ponovno pridružilo partizanskim enotam.

Vojno je preživelo 593 gorenjskih partizanov iz leta 1941. V bojih jih je padlo 277, od tega 50 že v prvem letu in 132 v drugem letu narodnoosvobodilnega boja. 115 so jih Nemci obsodili na smrt in usmrtili in sicer 34 že leta 1941, 65 pa v naslednjem letu; 60 jih je umrlo v nemških koncentracijskih taboriščih, od tega 42 leta 1942. Štirje so umrli zaradi izčrpanosti že med vojno, 7 jih je padlo v nemški vojski, 12 v domobranskih formacijah, 26 so jih med vojno s smrtjo kaznovala partizanska sodišča zaradi grobih kršitev discipline, največ pa zato, ker so v zaporih klonili pred Nemci in postali njihovi sodelavci, usoda 6 pa ni znana.

Nemci so se maščevali tudi nad svojci prvih gorenjskih partizanov. Družine 226 partizanov so internirali, svojce 67 partizanov so začasno zaprli, iz družin 23 partizanov so ustrelili talce, svojci 35 partizanov so morali zaradi preganjanja okupatorjev v ilegalo, družine 30 gorenjskih partizanov pa so zbežale na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani.

Tudi ta podatek kaže, na kakšne žrtve so morali biti pripravljeni ljudje, ki so se že leta 1941 vključili v partizanske enote na Gorenjskem.

Partizani na Štajerskem v letu 1941

Na Štajerskem in v obrobem delu Dolenjske, ki so ga zasedli Nemci, so bile okoliščine za nastanek in razvoj partizanskih enot še težje kot na Gorenjskem. Predvsem je treba omeniti, da je bila na Štajerskem nemška narodnostna manjšina dobro organizirana, saj je bilo spomladi 1941 na Štajerskem nad 10 000 članov Kulturbunda,⁷⁰ ki so že pred napadom na Jugoslavijo propagirali za nemške nacionalsocialiste in zbrali mnoge podatke o nasprotnikih nacizma na Štajerskem. Še preden je okupacijski aparat prevzel oblast, so pripadniki nemške manjšine začeli preganjati in zapirati politično in narodno najbolj

⁷⁰ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 544.

zavedne Slovence.⁷¹ Že 15. aprila pa je tudi nemška varnostna policija aretirala okrog 300 ljudi na osnovi gradiva, ki ga je pripravil že v Gradcu⁷² za to določen politični zasedbeni aparat, sestavljen iz pobeglih članov Kulturbunda in nemških državljanov, ki so prej živeli v Jugoslaviji.

V nekaj dneh po zasedbi je prevzel oblast močan okupacijski aparat, ki je začel s pomočjo policijskih in vojaških enot, 104 orožniških postaj in nemške manjšine takoj izvajati Hitlerjev ukaz: »Napravite mi to deželo zopet nemško!«⁷³ Uresničevanju tega ukaza so bili namenjeni vsi ukrepi okupacijskega aparata; namenjena mu je bila nemška propaganda, ki je vplivala s pomočjo Štajerske domovinske zveze in njene pomožne vojaške organizacije wehrmannschaft predvsem na del kmečkega prebivalstva in tudi na tisti del delavstva, ki se je spominjal grobega izkoriščanja v predaprilski Jugoslaviji in je napačno mnenil, da jim nacisti prinašajo socialno izboljšanje. Ponemčevanju dežele so bile namenjene tudi nemške šole, predvsem pa priprave za množično izseljevanje Slovencev v Srbijo in na Hrvaško in za naselitev Nemcev iz Južne Tirolske, kočevskih Nemcev in nemških narodnih manjšin iz Bukovine, Besarabije in Dobruđe.⁷⁴ Od 6. do 10. junija so Nemci izselili 4470 izobražencev in drugih političnih nasprotnikov v Srbijo, 217 duhovnikov pa na Hrvaško.⁷⁵ V drugem selitvenem valu od 11. julija do 27. septembra so izselili Nemci 10 200 oseb,⁷⁶ v tretjem selitvenem valu do 16. decembra pa še okrog 34 000.⁷⁷ Treba pa je omeniti, da so sprva nameravali Nemci s Štajerskega preseliti še mnogo več Slovencev, kot kažejo navedeni podatki.⁷⁸ Vendar Nemci svojega načrta nikoli niso do kraja izvedli.

Proti nemški zasedbi in ponemčevanju Štajerske so začeli komunisti pripravljati upor, ki so se mu pridružili tudi drugi zavedni Slovenci. Ker so Nemci takoj po zasedbi razpustili vse slovenske javne politične stranke in društva in so kmalu po prihodu zaprli mnogo njihovih najvplivnejših članov, nekateri pa so se umaknili v Ljubljano, je ostala na Štajerskem do ustanovitve organizacij Osvobodilne fronte edina slovenska stranka ilegalna komunistična partija,⁷⁹ ki je tudi po okupaciji pridobivala nove člane. Pokrajinski komitei KPS za severno Slovenijo je usmerjal delovanje komunistov v skladu z navodili Centralnega komiteja KPS, vendar mu je bila prepuščena široka pobuda za ukrepanje v posebnih okoliščinah. Komunisti so se ob pripravah na vstajo laže znašli, ker so se bili že pred vojno navadili na ilegalno politično delo in so te izkušnje kasneje prenašali na organizacije Osvobodilne fronte. Mnogi komunisti so se že takoj po okupaciji umaknili v ilegalo, ker pa jih Nemci niso takoj iskali, so se nekateri začasno zopet vrnili domov.⁸⁰

⁷¹ France Škerl, Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, letnik VI-VII, str. 771.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam, str. 768.

⁷⁴ Prav tam, str. 795.

⁷⁵ Prav tam, str. 787.

⁷⁶ Tone Ferenc, Systeme d'occupation des nazis en Slovène, str. 64.

⁷⁷ France Škerl, Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, letnik VI-VII, str. 794.

⁷⁸ Prav tam, str. 791.

⁷⁹ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 547.

⁸⁰ Prav tam, str. 548.

Organizacije komunistov, ki niso delovale le v industrijskih središčih, ampak so bile močne tudi ponekod na podeželju,⁸¹ so s pomočjo drugih zavednih Slovencev zbirale orožje in pozivale z letaki prebivalstvo, naj ne naseda nemški propagandi in naj z uporom prepreči izvesti nemškimi nacistom njihove načrte. Opozarjale so, da je nemški nacizem najhujši sovražnik delovnega ljudstva in da grozi uničiti mnoge narode, pri čemer so mu tudi Slovenci močno napoti. V partijskih tehnikah so razmnoževali letake in drugo literaturo, ki je prihajala iz Ljubljane in pozivala na upor.⁸² Na pobudo vojaških komisij so sledile tudi prve diverzantske in sabotažne akcije borbenih skupin,⁸³ v katere so pridobili komunisti tudi mnoge druge zavedne Slovence.

Ko so ustanovili komunisti skupno z zastopniki Jugoslovanske strokovne zveze 22. maja Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Štajersko,⁸⁴ je omrežje odborov OF hitro raslo. Pobudo vojaške komisije pri CK KPS za ustanavljanje vojaških komitejev, ki naj bi pripravili ljudi na obožen upor, je sporočil Aleš Bebler organizatorjem osvobodilnega boja na Štajerskem sredi junija na sestanku v bližini Celja.⁸⁵ Ustanavljanje vojaških komitejev, ki so začeli pripravljati oboroženo vstajo, je okrepilo odpor proti okupatorju. Že pred 22. junijem je bilo na Štajerskem 30 ilegalcev, ki so delovali v okviru Osvobodilne fronte, razen tega pa je bilo še nekaj ilegalcev, ki so zbežali pred aretacijami, vendar se v narodnoosvobodilni boj na Štajerskem niso vključili, ker so se umaknili na italijansko okupacijsko ozemlje, nekateri pa celo v Srbijo.⁸⁶ Med ilegalci, ki so ostali na Štajerskem in pripravljali upor, je bilo 10 delavcev, 1 kmet, 2 vajenca, 2 dijaka, 1 obrtniški pomočnik, 3 obrtniki, 1 študent in 10 ljudi drugih poklicev. Med temi je bilo 23 članov KPS, 2 člana SKOJ, 1 sokol, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske nacionalne stranke, 1 član Jugoslovanske radikalne zajednice, 2 pa pred vojno nista bila politično organizirana.

Ko so nameravali Nemci po napadu na Sovjetsko zvezo aretirati vse komuniste, se je število ilegalcev do 7. julija povečalo za 48. Od tega je bilo 28 delavcev, 8 obrtniških pomočnikov, 4 obrtniki, 1 kmet, 1 nameščenec in 2 dijaka, 4 pa so opravljali druge poklice. Med temi je bilo 36 članov KPS, 1 kandidat za člana KPS, 4 člani SKOJ, 2 sokola, 3 pred vojno niso bili politično organizirani, za 2 pa nimamo podatkov. V gozdovih nad industrijskimi središči so začele nastajati prve partizanske skupine. Partijska organizacija v Mariboru je začela na pobudo pokrajinskega komiteja KPS že konec junija ustanavljati partizansko enoto na Pohorju.⁸⁷ Tudi na sestanku komunistov iz zasavskih revirjev 23. junija, na katerem je bil navzoč instruktor CK KPS Sergej Kraigher, je bilo določeno, da se morajo umakniti vsi kompromitirani komunisti v ilegalno in ustanoviti partizansko skupino.⁸⁸ Ker se nekateri komunisti iz Hrastnika niso dosledno ravnali po teh sklepih in so se po nekaj dneh vrnil domov, so Nemci mnoge v začetku julija aretirali.⁸⁹

⁸¹ Prav tam, str. 539.

⁸² Prav tam, str. 550, 551.

⁸³ Prav tam, str. 550.

⁸⁴ Prav tam, str. 549.

⁸⁵ Prav tam, str. 551 in izjava Lojzeta Požuna, sodelavca IZDG v Ljubljani.

⁸⁶ Izjava Lojzeta Požuna.

⁸⁷ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 552.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Izjava Lojzeta Požuna.

Oborožen boj, povezan z odhodom v partizane, se je začel na Štajerskem prej kot na Gorenjskem, čeprav ni zajel hkrati vseh krajev. V noči med 6. in 7. julijem so bile po nalogu pokrajinskega komiteja KPS izvedene napisne akcije, povezane z razbijanjem nemških kažipotov, v raznih krajih v Savinjski, Šaleški in Mislinjski dolini, pa tudi v Rušah in Mariboru.⁹⁰ 14. julija je bila podobna akcija v Trbovljah,⁹¹ naslednjega dne pa ponovno v Rušah.⁹² Skoraj vsakdo je pred odhodom v partizane izvedel kako diverzantsko ali sabotažno akcijo in s tem pokazal Nemcem svojo upornost. Ker nekateri po opravljenih akcijah niso takoj odšli v partizane, se je Nemcem posrečilo z množičnimi aretacijami in mučenjem v zaporih odkriti tudi nekatere storilce teh akcij. Nemci so odhod ljudi na Pohorje budno zasledovali, tako da se jih je od 70 prebilo na Pohorje le 35.⁹³

Med 7. julijem in 5. avgustom je odšlo na Štajerskem v partizane 120 ljudi in sicer 67 delavcev, 21 obrtniških pomočnikov, 7 obrtnikov, 1 kmet, 2 nameščenca, 5 vajencev, 6 dijakov, 3 študentje, 4 ljudje drugih poklicev, za 4 pa nam ni uspelo ugotoviti poklica. Od teh je bilo 61 članov KPS, 3 kandidati za člane KPS, 37 članov SKOJ, 2 sokola, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske radikalne zajednice, 10 jih pred vojno ni bilo politično organiziranih, za 6 pa nimamo podatkov o njihovi predvojni politični pripadnosti.

Sprva je nastalo več manjših partizanskih skupin, ki so se začele okrog 20. julija po nalogu pokrajinskega komiteja KPS združevati v partizanske čete. Razen Pohorske čete so julija organizatorji vstaje ustanovili še šaleško partizansko skupino,⁹⁴ Trboveljsko četo,⁹⁵ Celjsko četo,⁹⁶ Savinjsko četo,⁹⁷ krško partizansko skupino⁹⁸ ter zagorsko partizansko skupino,⁹⁹ ki se je 1. avgusta združila s Trboveljsko četo in je nova enota dobila ime Revirska četa.¹⁰⁰

Čete so sprva preskrbovale terenske organizacije Osvobodilne fronte. Tudi partijske organizacije so zbirale gnotna in denarna sredstva za osvobodilni fond, ki je bil namenjen za opremo partizanskih enot.¹⁰¹ Navodila za organizacijo in pobude za akcije so dajali partizanskim četam vojaški komiteji pri okrožnih komitejih KPS, k akcijam pa so jih spodbujali tudi Miloš Zidanšek, član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet,¹⁰² in drugi člani pokrajinskega komiteja KPS. V akcijah in spopadih z Nemci so štajerske partizanske enote izgubile do 5. avgusta 36 ljudi. Že 29. julija so Nemci zajeli v gozdu Žvika nad Krškimi krško partizansko skupino in ujete borce naslednjega dne

⁹⁰ Boris Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 553; Tone Ferenc, Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem. Prispevki 1961, št. 1-2, dok. št. 26, 27, 28.

⁹¹ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 102 in 103.

⁹² Boris Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 553.

⁹³ Prav tam, str. 554.

⁹⁴ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, str. 269, opomba 2.

⁹⁵ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 59, opomba 6.

⁹⁶ Prav tam, str. 75, op. 5.

⁹⁷ Prav tam, str. 94, op. 8.

⁹⁸ Milan Podobnik, Z leti se odkrije vse. Borec 1956, št. 8-9.

⁹⁹ Lojze Požun, Revirska četa leta 1941. Prispevki 1961, str. 127, 132.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 134-139.

¹⁰¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, str. 50, op. 5.

¹⁰² Zbornik dokumentov in podatkov, str. 43, op. 2.

ustrelili.¹⁰³ 31. julija so Nemci z napadom na šolsko taborišče Pohorske čete začasno razpršili tudi to enoto.¹⁰⁴

Nemci so si prizadevali zadušiti narodnoosvobodilni boj z ostrimi policijskimi ukrepi in z napadi na partizanske enote. Posrečilo se jim je zavreti množičen odhod v partizane, tako da se je pridružilo partizanskim enotam med 5. avgustom in 4. oktobrom le 16 novih borcev, od tega polovico delavcev, 1 obrtniški pomočnik, 2 obrtnika, 1 nameščeneec, 2 dijaka, za 2 pa nismo mogli ugotoviti poklica. Med temi je bilo 8 članov KPS, 3 člani SKOJ, 1 sokol, 3 pred vojno politično niso bili organizirani, za enega pa nimamo podatkov o njegovi predvojni politični pripadnosti. V tem času so se štajerske partizanske enote po številnih akcijah in spopadih zmanjšale za 119 borcev. Nemcem je uspelo pri Šentrupretu 27. avgusta obkoliti in uničiti Celjsko četo.¹⁰⁵ Preživeli borci Celjske čete so 1. oktobra pripravljali ustanovitev II. celjske čete, vendar so Nemci zaradi izdaje obkolili zborna mesto in preprečili, da bi ta posegla v oboroženi boj.¹⁰⁶ Revirska četa je v noči med 8. in 9. avgustom napadla orožniško postajo v Zagorju,¹⁰⁷ nato pa se je 12. avgusta razdelila na dve skupini; ena je odšla na Dolenjsko po orožje, druga pa se je po nemškem napadu nad Hrastnikom umaknila pod Kum, kjer so jo Nemci 20. avgusta iznenadili in razbili.¹⁰⁸ V Revirjih je ostalo le 10 partizanov. Ti so sestavljali jedro nove Revirske čete, ki je odšla v Savinjsko dolino in skupaj s Savinjsko četo 25. avgusta napadla rudniško stražo v Zabukovici.¹⁰⁹ Nemci so obkolili v Šentjanžu pri Velenju šaleško partizansko skupino, vendar so se vsi borci prebili, nato so se štirje priključili Pohorski četi,¹¹⁰ drugi člani skupine pa so se septembra razšli. Po napadu na orožniško postajo Ribnica na Pohorju v noči na 12. avgust¹¹¹ in po spopadu z nemško vojaško enoto na Klopnem vrhu 17. septembra je odšla Pohorska četa prek Mislinjske doline na šaleško območje in se tako izognila večji nemški hajki na Pohorju.¹¹²

V obdobju med 5. avgustom in 7. novembrom, ko so bile partizanske enote na Štajerskem najmočnejše in tudi dokaj aktivne, so imele vso podporo terenskih organizacij. Na pobudo CK KPS so bili poslani iz partizanskih enot nekateri najsposobnejši organizatorji na politično delo v pomoč vodstvom terenskih organizacij, ki same niso zmogle dovolj učinkovito razviti vstaje. V partizanskih četah so bili določeni nekateri borci, posebno pa partizanke, za vzdrževanje zvez s terenskimi organizacijami.¹¹³ Tako so si pomagale tudi na Štajerskem partizanske enote graditi politično zaledje.

¹⁰³ Prav tam, dok. št. 113 in Milan Podobnik, Z leti se odkrije vse. Borec 1956, št. 8—9.

¹⁰⁴ Boris Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 554.

¹⁰⁵ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 24.

¹⁰⁶ Stane Terčak, Ali je bila II. celjska četa. Letopis muzeja narodne osvoboditve LRS 1957, str. 107—111.

¹⁰⁷ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 14.

¹⁰⁸ Boriš Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije, 1941, I, str. 558.

¹⁰⁹ Zbornik dokumentov in podatkov, VI/1, str. 94, op. 8.

¹¹⁰ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 16. — Glej tudi: Boriš Čižmek, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 559.

¹¹¹ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 8.

¹¹² Prav tam, dok. št. 11, 12, 13 in 14.

¹¹³ Izjava Lojzeta Požuna.

Po združitvi štajerskih partizanskih enot v začetku oktobra na Grmadi nad Plešivcem¹¹⁴ je Štajerski bataljon v noči med 7. in 8. oktobrom vdrl v Šoštanj,¹¹⁵ uspešno odbijal 26. oktobra nemški napad na Čreti,¹¹⁶ 29. oktobra pa odšel proti Posavju,¹¹⁷ da bi skupno z Brežiško četo, ustanovljeno 28. oktobra,¹¹⁸ in s pomočjo dolenjskih partizanskih čet, preprečil izseljevanje Slovencev iz Posavja in Obsotlja in pozval ljudi na upor.¹¹⁹ Premoč Nemcev, ki so jim ob zasledovanju bataljona pomagali tudi člani wehrmannschafta, pa je bila zaradi prihajajoče zime prevelika, da bi mogle partizanske enote opraviti svojo veliko nalogo. Dolenjski partizani so se po napadu na postojanko na Bučki vrnili čez nemško-italijansko okupacijsko mejo.¹²⁰ Štajerski bataljon pa se je potem, ko ni mogel vzpostaviti zveze z Brežiško četo, vrnil 7. novembra s Kozjanskega v Griže, nato so se čete razšle na svoja operativna področja in se razdelile v manjše skupine, da bi lažje prezimovale.¹²¹

Od 4. oktobra do 7. novembra se je pridružilo partizanskim enotam na Štajerskem 36 novih borcev in sicer 7 delavcev, 8 obrtniških pomočnikov, 2 obrtnika, 1 kmet, 3 nameščenci, 3 vajenci, 5 dijakov, 4 študentje, 2 sta pred vstopom v partizane opravljala drug poklic, za 1 pa nam poklic ni znan. Med temi je bilo 10 članov KPS, 14 članov SKOJ, 6 sokolov, 4 pred vojno politično niso bili organizirani, politična pripadnost 2 pa ni znana. Partizanske enote so v tem času izgubile 14 borcev. Nato se je do konca leta 1941 pridružilo partizanom le še 16 novih borcev in sicer 14 delavcev in 1 vajanec, za poklic 1 pa ni podatkov; od teh so bili 4 člani KPS, 5 članov SKOJ, 1 je bil pred vojno član JRZ, predvojna politična pripadnost 6 novih borcev pa ni znana. Največ novih borcev se je pridružilo konec decembra Revirski četi. Od 7. novembra do konca leta so izgubile štajerske partizanske enote 44 borcev. Brežiško četo so Nemci 28. novembra v Gorjanah pri Podsredi obkolili in uničili.¹²² Tako je ostalo do konca decembra 1941 v partizanskih enotah na Štajerskem le še 58 partizanov.

Že ta opis kaže, kako težko nalogo so imeli organizatorji vstaje na Štajerskem. Do zime je uspelo Nemcem aretirati mnoge organizatorje narodno-osvobodilnega boja in razkriti številne terenske organizacije,¹²³ zato tudi partizanske enote niso mogle razširjati svoje borbene dejavnosti in se bolj množično krepiti z novimi borci. Prav to je dokaz, kako potrebno je bilo v slovenskih razmerah široko organizirano omrežje odborov OF, ki naj bi zajelo najširše sloje slovenskega naroda.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je bilo obveščeno o težkem položaju partizanskih enot na Štajerskem, zato je 15. decembra ustanovilo iz treh čet na Kremenjaku II. štajerski bataljon, ki je odšel 22. decembra čez

¹¹⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 138, op. 2.

¹¹⁵ Prav tam, dok. št. 54.

¹¹⁶ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 58 in 59.

¹¹⁷ Prav tam, dok. št. 60.

¹¹⁸ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 76, op. 2.

¹¹⁹ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 61, op. 2.

¹²⁰ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 63, op. 2 in dok. št. 79, op. 6.

¹²¹ Prav tam, dok. št. 69, op. 2 in 3.

¹²² Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 72.

¹²³ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 566.

italijansko-nemško okupacijsko mejo proti Litiji. Po boju pri Libergi pa se je bataljon po nekaj dneh vrnil na italijansko okupirano ozemlje.¹²⁴

Partizanske enote na Štajerskem v letu 1941 niso dobile potrebne širine, ampak so se v glavnem omejile le na nekatere družbene sloje. To se je zgodilo zaradi gostega omrežja okupatorskih postojank, demagoške propagande nemških nacistov, posebno pa nemške narodnostne manjšine, množičnega izseljevanja Slovencev in ostrih policijskih ukrepov, kar je preprečilo, da bi postale organizacije Osvobodilne fronte povsod resnično množične, da pa jih Nemci kljub temu ne bi mogli odkriti.

Med 266 ljudmi, za katere smo ob popisu ugotovili, da so bili v letu 1941 partizani na Štajerskem, je bilo 250 moških in 16 žensk. 61 jih je bilo poročenih. Nad 50 let sta bila stara 2, 21 jih je bilo rojenih v letih od 1892 do 1901, 111 v letih od 1902 do 1916, 76 v letih od 1917 do 1921, mlajših kot 20 let je bilo 45, za 11 partizanov pa nismo našli rojstnih podatkov. Leta 1941 je izšlo iz delavskih družin 152 štajerskih partizanov, iz obrtniških 27, iz kmečkih 28 in iz nameščenskih 16, za socialno poreklo 43 borcev pa nismo mogli dobiti podatkov.

Na Štajerskem je bilo v letu 1941 v partizanih 134 delavcev, 39 obrtniških pomočnikov, 18 obrtnikov, 4 kmetje, 7 nameščencev, 11 vajencev, 17 dijakov, 8 studentov in 21 ljudi drugih poklicev, za 7 partizanov pa nismo mogli ugotoviti poklica pred njihovim odhodom v partizane. Že ti podatki nam dovolj nazorno pričajo, da je dal delavski razred jedro tudi prvim štajerskim partizanskim enotam, da pa organizatorjem vstaje ni uspelo pritegniti v partizane kmečkega prebivalstva in da so Nemci z izselitvijo mnogih narodno zavednih ljudi v Srbijo preprečili tudi mnogim izobražencem, da bi se bili pridružili partizanskim enotam na Štajerskem. Niso bili namreč redki slovenski izseljenci, ki so se že v letu 1941 pridružili partizanom v Srbiji in ustanovili Slovensko četo.

Od štajerskih prvoborcev jih je obiskovalo samo osnovno šolo 174, 47 jih je imelo obrtno šolo, 29 dokončano srednjo šolo in le 1 visokošolsko izobrazbo, za 15 borcev pa šolske izobrazbe nismo mogli ugotoviti.

V letu 1941 je odšlo na Štajerskem v partizane 142 članov KPS, 4 kandidati za člane KPS, 65 članov SKOJ, 12 sokolov, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske nacionalne stranke, 3 so bili člani Jugoslovanske radikalne zajednice, 22 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih, čeprav jih je 8 od teh sodelovalo s komunisti, za 17 partizanov pa nismo mogli ugotoviti njihove predvojne politične pripadnosti. To ravno kaže, da se je partizanski boj zaradi težkih razmer preveč omejil le na komuniste, ki jim ni uspelo bolj množično pritegniti v partizanske vrste tudi ljudi iz drugih predvojnih političnih organizacij in skupin. Zanimiv je podatek, da je bilo 64 ljudi, ki so odšli leta 1941 v partizane na Štajerskem, že pred vojno zaprtih zaradi naprednega političnega delovanja. Od Primorcev, ki so pribežali med obema vojnama pred fašističnim nasiljem v Jugoslavijo, so se pridružili štajerskim partizanom le 3, mnoge druge pa so Nemci izselili. Anketa je tudi pokazala, da je vstopilo v partizane 8 španskih borcev in 18 prostovoljcev pri obrambi Jugoslavije aprila 1941. 24 ljudi so Nemci zaprli že pred odhodom v partizane; nekatere so nato izpustili, drugim pa je uspelo pobegniti iz zapora. Iz popisa je mogoče ugotoviti, da je 225 ljudi že pred vstopom v partizane aktivno delovalo v pripravah na oborožen boj in pri ustanavljanju odborov OF, kar je zelo visok odstotek

¹²⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 79 in op. 6.

ob primerjavi z Gorenjsko, kjer so se vstaji pridružili tudi mnogi ljudje, ki v organizacijah Osvobodilne fronte do takrat še niso aktivno delovali.

Ko smo ugotavljali neposreden vzrok, zaradi katerega so odhajali ljudje v partizane, smo ugotovili, da jih je 12 pobegnilo iz zapora, 66 se jih je z odhodom v partizane izognilo aretaciji, 135 jih je odšlo v partizane po nalogu organizacij, ki so vodile narodnoosvobodilni boj, 46 se jih je odločilo za odhod v partizane, ne da bi jim grozila aretacija in brez naloga političnih organizacij, za 7 ljudi pa ni ugotovljen neposredni vzrok za odhod v partizanske vrste. Podatek o tem, da je več kot polovica borcev odšlo v partizane po nalogu Osvobodilne fronte, predvsem pa po nalogu komunistične partije, priča o tem, da so bile razmere za narodnoosvobodilni boj na Štajerskem še težje kot na Gorenjskem in da so si organizatorji vstaje na Štajerskem močno prizadevali okrepiti partizanske enote, medtem ko je pripravljenost ljudi na splošen upor močno zaostajala za temi prizadevanji.

Ko ugotavljamo vzroke, zaradi katerih so se štajerske partizanske enote do konca leta tako skrčile, je treba povedati, da je padlo v spopadih s sovražnimi enotami na Štajerskem 16 borcev že leta 1941, 1 pa je izgubil življenje po nesreči, 74 partizanov so Nemci ujeli ali pa aretirali, 26 se jih je vrnilo domov, 43 jih je odšlo na ozemlje, ki so ga okupirali Italijani (nekateri od teh so odšli na Hrvaško, nekateri pa na ozemlje današnje republike Avstrije), 43 se jih je priključilo drugim partizanskim enotam na Slovenskem, 1 je sam zapustil partizansko enoto in postal izdajalec, usoda štirih ni znana, 58 pa jih je ostalo do konca leta v partizanskih enotah na Štajerskem. Podatka o tem, da se je vrnilo domov le 26 štajerskih partizanov in kar 501 gorenjski partizan pričata o tem, da so bile štajerske partizanske enote trdneje organizirane, predvsem pa o tem, da je bila nevarnost, da bi Nemci zvedeli, kdo je bil začasno v partizanih, na Štajerskem mnogo večja kot na Gorenjskem. Tudi to, da se je pridružilo partizanskim enotam na ozemlju Slovenije, ki so ga zasedli Italijani, 43 štajerskih in le 32 gorenjskih partizanov in da je ostalo do konca leta na Gorenjskem 28 odstotkov vseh borcev, ki so v tem letu vstopili v partizanske enote, na Štajerskem pa le 21,8 odstotka, priča o tem, da so bile razmere za narodnoosvobodilni boj na Štajerskem še težje kot na Gorenjskem.

Od borcev, ki so v letu 1941 zapustili partizanske enote, se jih je 5 še v istem letu priključilo partizanskim enotam na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, v letu 1942 pa jih je ponovno vstopilo v partizane 28, v naslednjem letu 14, leta 1944 6 in v zadnjem letu narodnoosvobodilnega boja še dva.

Od 266 štajerskih partizanov iz leta 1941 jih je preživel vojni le 85 ali 31,95 %, kar je za 22 odstotkov manj kot gorenjskih partizanov. V partizanih jih je padlo 81, od tega največ v prvih dveh letih narodnoosvobodilnega boja. Nemci so 73 ujetih ustrelili, od tega 52 že leta 1941, štirje so umrli v koncentracijskih taboriščih, 6 jih je med vojno umrlo naravne smrti, usoda 6 ni znana, 5 so jih kaznovali partizani in partizanska sodišča s smrtjo zaradi grobih kršitev moralnih načel, predvsem pa zaradi sodelovanja z Nemci, 5 jih je padlo v nemški vojski, 1 pa je padel kot domobranec. Iz tega spoznamo, da so Nemci leta 1941 ujeli na Štajerskem 13 partizanov več kot na Gorenjskem in da so obsodili na smrt in ustrelili 18 štajerskih partizanov več kot gorenjskih. Medtem ko so Nemci skoraj vse ujete štajerske partizane iz leta 1941 obsodili na smrt in ustrelili, so precej gorenjskih ujetih partizanov poslali v koncentracijska taborišča. Tako so le 4 štajerski prvoborci umrli v koncentracijskih taboriščih, gorenjskih pa je tam umrlo kar 60.

Nemci so se maščevali tudi nad družinami štajerskih partizanov. Družine 105 partizanov so internirali, družine 15 borcev so začasno zaprli, iz družin 10 partizanov so ustrelili posamezne člane kot talce, družine 11 partizanov so se morale umakniti v ilegalo, družine 5 štajerskih prvoborcev pa so se pred represalijami Nemcev umaknile čez nemško-italijansko okupacijsko mejo.

Partizanske skupine, čete in bataljoni, ki so nastale v letu 1941 na Gorenjskem in Štajerskem, so bile jedro nastajajoče slovenske partizanske vojske na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci. Ta partizanska vojska je nastajala brez izšolanih vojaških kadrov in brez potrebnih skladišč orožja, hrane, sanitetnega in drugega tehničnega materiala in vendar se je morala od prvega dne boriti proti številčno in tehnično mnogo močnejšemu sovražniku. Njeno zaledje so bile organizacije Osvobodilne fronte, s katerimi so bili partizani najtesneje povezani. Partizanske enote so bile najmočnejša povsem vojaška oborožena sila Osvobodilne fronte slovenskega naroda, zato jih sovražniku nikoli ni uspelo ločiti od prebivalstva in uničiti, ali jih prisiliti, da bi zapustile slovensko ozemlje. Partizanske enote so dajale s svojo prisotnostjo, posebno pa s svojim uspešnim bojem, veliko moralno oporo tudi terenskim organizacijam Osvobodilne fronte. Prav v tem sodelovanju so se oblike narodnoosvobodilnega boja med seboj prepletale in dopolnjevale ter druga drugo omogočale.

Med teritorialnimi partijskimi organizacijami in organizacijami Osvobodilne fronte in partizanskimi enotami je mogoče zaslediti tudi neposredno zvezo. Medtem ko je bil na Gorenjskem po vstaji v vsakem okrožju ustanovljen partizanski bataljon, je dalo vsako okrožje na Štajerskem svojo partizansko četo. Že v jeseni 1941 pa je bila tudi ta teritorialnost partizanskih enot premagana in partizanske enote se niso več bojevale le na operativnem področju, na katerem so nastale, ampak na mnogo širšem ozemlju, nekatere gorenjske partizanske enote pa so posegle tudi v boje na slovenskem ozemlju, ki so ga zasedli Italijani.

Partizanske enote na Gorenjskem in Štajerskem so bile sprva aktivnejše kot slovenske partizanske enote, ki so nastale na italijanskem okupiranem ozemlju, kjer so se sprva bolj množično uveljavile druge oblike narodnoosvobodilnega boja, ki pa so omogočile širši razmah slovenske partizanske vojske že zgodaj spomladi leta 1942.

Partizanske enote na Gorenjskem in Štajerskem so si pridobile že v letu 1941 bogate izkušnje in so prehajale od divezantskih akcij k prvim večjim napadom na sovražne postojanke in k prvim uspešnejšim pozicijskim in obrambnim bojem. Na podlagi njihovih izkušenj je komandant Kamniškega bataljona že v jeseni leta 1941 napisal Kratek tečaj za partizanske poveljnike.¹²⁵ Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je pozivalo posebno s številnimi članki v Slovenskem poročevalcu in Slovenskem partizanu te enote k večji borbenosti in jim prek svojih članov in vojaških instruktorjev dajalo nasvete in opozarjalo na napake.

Podatki o socialni in politični pripadnosti borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letih 1941 dokazujejo, da so jedro prvih partizanskih enot v obeh pokrajinah sestavljali delavci in da so ti ostali v absolutni večini vse do konca leta, kljub prizadevanju organizatorjev narodnoosvobodilnega boja, da bi pritegnili v partizane tudi druge sloje. Razen

¹²⁵ Prav tam, dok. št. 81.

delavcev je vstopilo v partizanske enote največ obrtniških pomočnikov, na tretjem mestu pa so kmetje.

Nekaj manj kot četrtina gorenjskih partizanov je bilo članov komunistične partije, kandidatov za člane KPS in članov SKOJ, če pa prištejemo še simpatizerje komunistov, ki so takrat delovanje komunistične partije vsestransko podpirali, pa skoraj ena tretjina. Na Štajerskem, kjer so bile razmere za partizanski boj še težje, pa je bilo med partizani štiri petine komunistov. To zgovorno izpričuje vlogo delavskega razreda in komunistov tako pri ustanavljanju partizanskih enot na slovenskem ozemlju, ki je bilo pod nemško okupacijo, kot tudi njihovo udeležbo v teh enotah.

Socialna in politična pripadnost borcev in komandnega kadra partizanskih enot je dala partizanski vojski povsem ljudski značaj. Delovni ljudje, posebno pa komunisti, so uveljavili nove odnose ne samo med partizani, ampak tudi med partizansko vojsko in prebivalstvom. Ti odnosi borbenosti in tovarištva, ki so se ohranili tudi potem, ko so se vključili v partizanske enote bolj množično tudi drugi družbeni sloji, posebno pa kmetje, in druge politične skupine, so vplivale na preobrazbo vsega slovenskega naroda.

Navedeni podatki nam sicer ne morejo dokončno odgovoriti na vprašanje, kakšna je bila socialna in politična pripadnost partizanov leta 1941 v slovenskem merilu. Prav gotovo je delež izobraženstva, študentov in dijakov znatno večji v partizanskih enotah, ki so bile ustanovljene na italijanskem okupiranem ozemlju, zato bodo šele podatki, ki jih bo treba še zbrati za partizane iz Ljubljane, Dolenjske, Bele krajine, Notranjske, Primorske in Prekmurja, dokončno pokazali, iz katerih družbenih slojev in političnih skupin je zrasla v letu 1941 slovenska partizanska vojska, ki sicer ni bila edina, pač pa najmočnejša in tudi najpomembnejša oborožena formacija Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Že doslej zbrani podatki pa dokazujejo, da je izšlo največ slovenskih partizanskih prvoborcev iz delovnih množic, ki so bile v preteklosti odrinjene iz slovenskega javnega življenja, ki pa so s svojim bojem pokazale težnje teh množic po narodni in socialni osvoboditvi in so dale narodnoosvobodilnemu boju značaj ljudske revolucije posebne vrste.